

Giovanni Sartori

Ingineria constituțională comparată. Structuri, stimulente și rezultate, ediția a II-a, traducere de Gabriela Tănăsescu și Irina Mihaela Stoica, Iași, Institutul European, 2008, 326 p.

Ceea ce a realizat Giovanni Sartori în analiza sa comparativă a constituțiilor moderne, arată Gheorghe Lencan Stoica în *Prefața la ediția românească* a acestei cărți, un bun cunoscător al operelor și chiar al lui Sartori însuși, poate fi asemănat cu opera marelui filosof grec Aristotel care a studiat în mod comparativ *polis*-urile grecești, precum și alte state din Mediterana și din Orient. „Întreprinderea e de-a dreptul colosală...”¹. Mai mult, având în vedere că modificarea Constituției României pare a fi din nou la ordinea zilei, specialistul român invită pe toți cei interesați de acest subiect să studieze atent *Ingineria* lui Sartori.

Într-adevăr, după cum apreciază și Gianfranco Pasquino, contribuțiile teoretice substanțiale ale lui Sartori cu privire la democrație, sistemele de partide ori ingineria politică și constituțională l-au făcut pe savantul italian „unul dintre cei mai proeminenți teoreticieni ai politicii din secolul al XX-lea”².

Ingineria constituțională comparată este rezultatul studiului îndelungat al sistemelor electorale și, în general, al instituțiilor politice moderne. La 15 ani după prima sa ediție (în 1994), această lucrare se bucură încă de cea mai mare autoritate în acest domeniu. După Pasquino, trei aspecte sunt cu deosebire remarcabile în această lucrare. În primul rând, ea face constituțiile imediat inteligibile prezentându-le în termenii unor seturi de „stimulente” pozitive și negative, de recompense și pedepse. Apoi, ea relevă rezultatele politice ale diferitelor sisteme electorale și oferă o tipologie a sistemelor parlamentare, semiprezidențiale și prezidențiale, evaluând meritele și lipsurile lor. Al treilea aspect trebuie însă subliniat în mod deosebit întrucât dezvăluie concepția lui Sartori despre știința politică, în general. „Sartori este convins — și spune acest lucru foarte clar — „că tipul de cunoaștere dobândit de știința politică poate fi pus la lucru pentru a îmbunătăți performanța sistemelor politice. Desigur, acest tip de *cunoaștere aplicativă* (s.

m.) poate fi dobândită și utilizată în urma unor elaborate analize comparative”³.

Astfel, după cum arată Sartori, *politeia* greacă (tradusă adesea cu „republică”) ori *constitutio* latină sunt foarte diferite sub raportul conținutului de noțiunea modernă de *constituție*. Primele constituții moderne au fost promulgate în anul 1770 în statele americane Virginia, Maryland și Pennsylvania semnificând, în mod primordial, un „plan” sau un „cadru” (*frame*) de guvernare, deși includeau și o Cartă a drepturilor (*Bill of Rights*). La Convenția de la Philadelphia din 1787 Madison și Hamilton s-au opus introducerii acesteia în Constituție, susținând că drepturile nu pot fi apărate de declarații, ci de însuși *cadrul* guvernării constituționale. Abia în 1789, primul Congres a introdus în Constituția federală a Statelor Unite o Cartă a drepturilor sub forma celor Zece Amendamente.

Prin urmare, problema teoretică fundamentală sugerată de acest veritabil *experimentum crucis* este aceasta: o constituție căreia îi lipsește o Cartă a drepturilor este incompletă? După Sartori, „o constituție fără o declarație a drepturilor este tot o constituție, în timp ce o constituție ale cărei nucleu central nu determină schema guvernării nu este o constituție”⁴. Orice constituție veritabilă trebuie să definească în primul rând cadrul „guvernării libere”, investind statul cu funcția primordială de protecție a drepturilor *formale* ale cetățenilor, total diferite de adjuccările lor *materiale*. Astfel, statului constituțional (*protectiv*) i se cere să se abțină să acționeze, pe când statul „social” (*productiv*) este somat să acționeze. Constituțiile actuale cuprind „drepturi pozitive” (*affirmative rights*), economice și sociale, printre care dreptul la educație, la muncă, la sănătate, la asistență socială etc. Iar transformarea lor în „îndreptățiri” (*entitlements*) materiale pare să excedă sfera constituțională.

Or, pentru constituționalismul original, sunt constituții numai acele forme statale în care — așa

¹ Gheorghe Lencan Stoica, *Prefața la ediția românească: Teoria democrației — un instrument al consolidării regimurilor constituționale*, în: Giovanni Sartori, *Ingineria constituțională comparată. Structuri, stimulente și rezultate*, Iași, Institutul European, 2008, p. 23.

² Gianfranco Pasquino, „The Political Science of Giovanni Sartori”, în: *European Political Science*: Nr. 4/2005, p. 33.

³ *Ibidem*, p. 38.

⁴ Giovanni Sartori, *op. cit.*, p. 266.

cum spunea Rousseau — suntem liberi întrucât suntem guvernați de legi, nu de alți oameni. Madison a rezumat foarte bine această idee în *Federalist*, 51: „În crearea unei structuri de guvernare care înseamnă administrarea unor oameni de către alți oameni [...] trebuie mai întâi să autorizezi guvernul să controleze guvernarii, și după aceea să-l obligi să se controleze pe sine”⁵. Prin urmare, constituțiile sunt, originar și esențial, „instrumente care limitează, obligă și pun sub control *exercițiul puterii politice*” (s. m.)⁶. Și Sartori insistă asupra acestei „chintesențe a constituționalismului” care pare să fie uitată de creatorii contemporani de constituții. După al doilea război mondial, existau 74 de state; astăzi sunt aproape 200 și toate elaborează constituții din ce în ce mai cuprinzătoare care promit paradisul terestru. De exemplu, Constituția braziliană din 1998 (a 8-a), de dimensiunile unei „cărți de telefon”, conține numeroase detalii nesemnificative, dar și dispoziții și promisiuni imposibile de îndeplinit. Această Constituție „a promis paradisul pe pământ, dar în cele din urmă i-a defavorizat pe săraci”, declara Antonio Brito, ministrul asistenței sociale. Fapt este că în această țară peste 100 de milioane de persoane beneficiază de serviciile de asistență socială, în timp ce salariați sunt, cel puțin în mod oficial, numai 23 de milioane. Angajând prea multe promisiuni sociale, o constituție poate pregăti astfel ruina unei țări.

Constituțiile trebuie să rămână „forme”, „cadre” care stabilesc desfășurarea proceselor de luare a deciziilor politice majore într-un stat. Ele definesc proceduri de limitare a exercițiului puterii, prescriind cum trebuie luate deciziile politice. De aceea, constituțiile sunt și trebuie să rămână neutre în materie de conținut (*content neutral*). O constituție care asumă *a priori* conținuturile politicilor publice într-un stat se substituie în mod abuziv instituțiilor (parlamente și guverne) cărora le încredințează tocmai aceste sarcini. Astfel de „constituții aspiraționale” (*aspirational constitutions*) sunt de evitat pe cât este posibil. După cum au existat, cu consecințe dezastruoase, „economii-țintă” — centralizate și planificate în stilul sovietic —, tot astfel se dezvoltă astăzi „constituții-țintă” (*target constitutions*), susceptibile de a produce, de asemenea, dezastru sociale. Dacă autorii contemporani de constituții nu-și pot reprimă „aspirațiile înalte”, acestea trebuie așezate în cel mai bun caz într-un *Preambul programatic*, după care să elaboreze ceea ce este propriu oricărei constituții: un cadru al exercițiului puterii politice capabil să răspundă exigențelor bunei guvernări. Sartori are în vedere aici distincția juridică dintre normele „programatice” și cele „imperative”. Primele sugerează și, eventual, încurajează anumite cursuri dezirabile ale unor posi-

bile acțiuni guvernamentale. Cele din urmă, însă, sunt norme imperative, înzestrate cu întreaga forță a comenzii constituționale ultime. Bunăoară, atunci când Constituția italiană preconizează că „Republica protejează mediul natural”, această aserțiune conține o normă programatică, slabă, care nu autorizează cetățenii italieni să cheme la tribunal „Republica” pentru neglijența sa față de mediu.

Cât privește Constituția României, Sartori se referă la ea în *Discursul* rostit cu ocazia primirii titlului de *Doctor Honoris Causa* al Universității din București, la 20 iunie 2001, publicat în întregime în *Anexa 4 (Despre sistemul constituțional românesc)* a ediției românești a *Ingineriei*. În mod evident, Sartori a avut în vedere Constituția din 1991, fără revizuirile din 2003.

Constituția României, apreciază Sartori, pare a fi dorit să creeze un sistem politic semiprezidențial, după modelul Constituției franceze a celei de-a Cincea Republici, dar nu unul „forte”, ci mai curând unul „slab”, pe care îl consideră însă a fi „un sistem potrivit contextului în care funcționează”⁷. În general, Sartori recomandă semiprezidențialismul pentru caracterul său flexibil, pretabil ingineriei constituționale. Acest sistem este în mare măsură creația Constituției franceze din 1958, redactată de Michel Debré și, apoi, a practicii constituționale inițiate odată cu alegerea directă a președintelui în 1962. Având un statut intermediar — între sistemul prezidențial pur, precum cel american, și sistemul parlamentar — sistemul semiprezidențial instituie o structură de autoritate duală, bicefală, cu două centre de putere, „alternante”, aflate în oscilație unul față de celălalt în funcție de cine deține majoritatea în Parlament: președintele sau primul-ministru. Meritul intrinsec al acestui sistem, consideră Sartori, este acela că el funcționează în mod satisfăcător și în cazul majorităților divizate. În sistemul prezidențial pur, președintele aflat în minoritate este în mare măsură paralizat în acțiunile sale politice, precum este cazul frecvent în America Latină; în sistemul semiprezidențial, în schimb, există întotdeauna o majoritate care poate guverna în mod efectiv. „Inovația constituțională, dacă stăm să ne gândim bine, este genială”⁸, conchide Sartori.

Totuși, analizând în mod concret prevederile constituționale, savantul italian consideră că sistemul politic românesc este mai curând unul parlamentar decât unul semiprezidențial, deși președintele este ales în mod direct de cetățeni. Bunăoară, Articolul 80, alineatul (2) stabilește că „Președintele exercită funcția de *mediere* (s. m.) între puterile statului, precum și între stat și societate”⁹. Or, aceasta este funcția tipică a președintelui în sistemele parlamentare. În

⁵ *Ibidem*, p. 267.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 313.

⁸ *Ibidem*, p. 315.

⁹ *Constituția României*, București, Editura All Beck, 2003.

timp ce președintele american, de exemplu, este *parte*, un președinte parlamentar trebuie să fie *super partes*.

De asemenea, potrivit Art. 85 (1) președintele nu are propriu-zis puterea de a desemna primul-ministru: „Președintele României desemnează un candidat pentru funcția de prim-ministru și numește Guvernul *pe baza votului de încredere acordat în Parlament*“ (s. m.). Sau Art. 102 (1): Președintele României desemnează un candidat pentru funcția de prim-ministru, *în urma consultării partidului care are majoritatea absolută în Parlament ori, dacă nu există o asemenea majoritate, a partidelor reprezentate în Parlament*“. Acestea sunt, apreciază Sartori, reguli și practici constituționale *tipice* sistemelor politice parlamentare. Tot astfel, potrivit Articolului 86, „Președintele *poate* (s. m.) consulta Guvernul cu privire la probleme urgente și de importanță deosebită“ și, potrivit Art. 87 (1), „Președintele României *poate* (s. m.) lua parte la ședințele Guvernului în care se dezbate probleme de interes național privind politica externă, apărarea țării, asigurarea ordinii publice și, *la cererea primului-ministru* (s. m.), în alte situații; deși e drept că, potrivit alineatului (2), „Președintele României *prezidează* (s. m.) ședințele Guvernului la care participă“.

Acestea ar putea fi întrucâtva, admite Sartori, atribuții de tip semiprezidențial. Dar numai ultima este cu adevărat importantă, căci afirmațiile că „pre-

ședințele *poate*...“ nu descriu în niciun caz atribuții constituționale forte. Apoi, împrejurarea că chiar prezența președintelui la ședințele Guvernului trebuie solicitată de primul-ministru limitează în mod substanțial atribuțiile sale constituționale.

De asemenea, dizolvarea Parlamentului nu constituie în niciun fel o prerogativă prezidențială, potrivit Art. 89 (1): „După *consultarea* (s.m.) președinților celor două Camere și a liderilor grupurilor parlamentare, Președintele României *poate* să dizolve Parlamentul, dacă acesta nu a acordat votul de încredere pentru formarea Guvernului în termen de 60 de zile de la prima solicitare și numai după respingerea a cel puțin două solicitări de investitură“. Sau, în privința Referendumului, conform Art. 90: „Președintele României, *după consultarea Parlamentului*, poate cere poporului să-și exprime, prin referendum, voința cu privire la probleme de interes național“. Tot astfel, președintele nu are drept de *veto* și nici dreptul de inițiativă legislativă etc., toate acestea determinându-l în cele din urmă pe Sartori să aprecieze, din perspectiva dreptului constituțional comparat, că „semiprezidențialismul“ românesc nu permite „o structură de putere duală, un sistem bicefal, cu două capete și, așadar, al unui autentic sistem semiprezidențial“¹⁰. Cu toate consecințele, pozitive și, eventual, negative, care decurg de aici.

Ion Bulei

O ISTORIE A ROMÂNILOR / ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΡΟΥΜΑΝΩΝ, traducerea din limba română: lector univ. dr. Ciprian Lucrețius Suciu, București, Editura Meronia, 2008, 567 p. (Volum publicat cu sprijinul Institutului Cultural Român în cadrul Programului de finanțare a editorilor străini pentru traducerea autorilor români).

Istoricul Ion Bulei a publicat recent *O istorie a Românilor* într-o frumoasă ediție bilingvă româno-greacă. Această ultimă apariție face parte dintr-un vast proiect auctorial, căci lucrarea a fost publicată și în limbile engleză — *A History of Romania*, București, Editura Meronia, 1997, 2005, 2007 —, franceză — *Brève Histoire de la Roumanie*, București, Editura Meronia, 1999, 2005 —, germană — *Kurze Geschichte Rumäniens*, București, Meronia, 1998, 2006 —, și italiană — *Breve storia dei romeni*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 1999, 2006.

Cartea cuprinde 11 capitole, după cum urmează: I) *Vlahii-români*; II) *Originile*; III) *Continuitatea*; IV) *În structuri feudale*; V) *Rezistență și supunere*; VI) *Trezirea națională*; VII) *Modernitatea. Între realizări și contradicții*; VIII) *Războiul unității naționale*; IX) *România — țară mijlocie a Europei*; X) *Sub dictaturi*; XI) *Și a venit decembrie '89*. La care se adaugă în capitole finale, de sine stătătoare: *Domni, voievozi și principii în Țările Române*; *Șefii de stat ai României*; *Președinții Consiliului de Miniștri*.

Perspectiva generală a cărții este în mod hotărât una europeană — „necesară în acest moment“ — și asumată ca atare de autor. De altfel, după cum mărturisește el însuși în cuvântul introductiv, autorul s-a transpus empatic în situația unui cetățean european care ar dori să știe mai multe despre România — una dintre țările acestui continent. „De aceea, cartea trimite mereu la *conexiunile europene* (s. m.) ale istoriei românilor“ (p. 8).

Privită astfel, istoria românilor, în întreaga sa desfășurare, apare ca o îndelungată autocăutare. Dacă istoria francezilor și, mai recent, a americanilor au vocații universale, iar a rușilor este mesianică, a românilor este „...o căutare. Mereu își caută identitatea. Mereu încearcă să se definească. E o «dramă tăcută», trăită de fiecare generație. Țara românilor nu aparține nici Europei Centrale, nici Balcanilor, nici Europei Occidentale, nici necuprinsului slav de la Răsărit. E la încrucișarea lor. Istoria ei este și ea o istorie de frontiere: la extremitatea Imperiului Roman, a Imperiului Bizantin, la marginea expansiunii otomane, ruse, sau, mai târziu, apusene“ (p. 6).

¹⁰ Giovanni Sartori, *op. cit.*, p. 318.

Căutându-și *identitatea* culturală, românii o (re)descoperă în *diversitatea* culturală și civilizațională a popoarelor din fostul Imperiu Habsburgic, alături de care o parte a lor au și trăit vreme îndelungată; în aceea a popoarelor din Balcani, împărtaşind cu ele aceeași moștenire bizantină; în aceea a rușilor, alături de care împărtaşesc moștenirea ortodoxiei creștine etc.

Așezați astfel — cultural, geografic și istoric — în Europa, românii nu au manifestat o împotrivire față de modernizarea de tipar occidental în forme radicale, ultime. „Tradiționalismul” românilor a fost întotdeauna mai curând unul „sentimental”, fără a deveni propriu-zis o ideologie, o concepție cuprinzătoare asupra propriei lor existențe istorice care să inspire, ba chiar să determine atitudini ori hotărâri politice decisive, inconvertibile, pe durate lungi ale istoriei lor. Românii nu au avut personalități istorice, și nici literare, atât de influente care să fi încercat să contrapună culturii libertăților individuale occidentale un colectivism precum a fost cel rusesc, de „mir”. „Nu au avut un antioccidental ca Dostoievski, după care Rusia nu trebuia să se europenizeze, pentru că ea avea locul ei între Asia și Europa” (p. 192).

De altfel, modernizarea românilor, cu toate „realizările și contradicțiile” ei, s-a petrecut „sub garanția Europei” (p. 216), apreciază autorul. După înfrângerea Revoluției de la 1848, în Transilvania revenea regimul habsburgic absolutist, care guverna prin decrete ale Cancelariei de la Viena, puse în aplicare de un aparat birocratic eficient, sprijinit și de puterea militară. Această stăpânire a fost însă aceea care a desființat raporturile feudale în Principat, prin decretele imperiale de improprietăre din anii 1853-1854 (p. 216). În celelalte două Țări Române, înfrângerea Revoluției a readus stăpânirile străine: turcă, rusă, austriacă, aproape neîntrerupte până în anul 1856. Revoluționarii au emigrat în Europa Occidentală. La 2 decembrie 1849, se înființă la Paris „Asociația română pentru conducerea emigrației”, condusă de un grup alcătuit din Ion Ghica, Nicolae Bălcescu, Constantin A. Rosetti, Dumitru Brătianu, Gheorghe Magheru. De asemenea, în septembrie 1850, lua ființă „Comisia de propagandă națională română”, condusă de Nicolae Bălcescu. Prin publicațiile „România viitoare”, „Junimea română”, „Republica română”, prin numeroase memorii trimise mai-marilor Europei acelei timp, prin legăturile lor directe cu unele perso-

nalități influente, emigranții români au izbutit să transforme „chestiunea” Principatelor într-o „chestiune” europeană. Iar prin lucrarea lui Nicolae Bălcescu, *Question économique des Principautés Danubiennes*, „filoromânii din Occident” ajung să cunoască stările de lucruri din cele două țări dunărene.

Apoi, „împrejurările europene le vin decisiv în ajutor” (p. 218) românilor. După războiul Crimeei (1853-1856), protectoratul rusesc asupra Principatelor a încetat, locul său fiind luat de „garanția colectivă” a Marilor Puteri Europene, care au semnat Tratatul de pace de la Paris, din 1856 (Franța, Anglia, Rusia, Prusia, Imperiul Otoman și Sardinia), cu menținerea suzeranității otomane. Puterile europene au retrocedat Moldovei sudul Basarabiei (județele Cahul, Bolgrad și Ismail) și au declarat libertatea navigației pe Dunăre, înființând și un instrument de control, „Comisia europeană a Dunării”, cu sediul la Galați. Interesele Europei pentru comerțul liber pe marele fluviu, inclusiv cu produse românești, avea să schimbe în mod fundamental „cadrul geopolitic” în care vor evolua Principatele. Viitorul statutului lor politic a ocupat un loc important în dezbaterile Congresului de la Paris. Ministrul de externe al Franței, contele Alexandre Walewski, a pledat atunci pentru *unirea* lor. La acea vreme, împăratul Napoleon al III-lea a fost cel mai puternic susținător al unirii Principatelor Dunărene, acest obiectiv făcând parte din strategia mai cuprinzătoare și pe termen lung a Franței de a pătrunde în zonele periferice ale imperiilor europene.

Astfel, domnia lui Alexandru Ioan Cuza („francmason și liberal în concepții”, cu studii la Paris, Pavia și Bologna) a pus „bazele politice, economice, sociale și culturale ale României moderne” (p. 222). La 24 ianuarie/5 februarie 1862, domnitorul inaugura în noua capitală, București, întrunirea primului Parlament al României (denumirea oficială a noului stat): „Unirea este îndeplinită, naționalitatea română este întemeiată... Alesul vostru Vă dă astăzi o singură Românie” (p. 224).

Iată, schițat aici doar prin câteva tușe, un scurt, dar semnificativ fragment din această istorie — *europeană* — a românilor, pe care o recomandăm călduros cititorilor, fie ei autohtoni sau străini, fiind acum disponibilă în mai multe limbi de circulație europeană.

Cristian-Ion Popa

Stelian Neagoe (editor)

Cuza Vodă — România, București, Editura Machiavelli, 2009, 546 p.

Opera cu caracter recuperator consacrată „singurului Domnitor pământean al României moderne”, la împlinirea a 150 de ani de la Unirea Principatelor Române, își găsește în acest volum cuprinzător expresia sa deplină. În cuprinsul său, istoricul Stelian Neagoe a reunit un număr impresionant de docu-

mente — mesaje, discursuri, cuvântări, proclamații, ordine, corespondență — ce reflectă etape importante în demersul politic al Domnitorului Alexandru Ioan Cuza, deciziile și actele sale politice majore, ca și specificul discursului său politic. Pentru conturarea profilului politic al Domnitorului, a modului în care

l-au perceput contemporanii și colaboratorii săi apropiați, entuziasmul editor a inclus în volum o parte din arhiva sustrasă în 1866 de Dimitrie A. Sturza, sechestrată („de Brătieni și Hohenzolerni”) timp de 62 de ani și predată Bibliotecii Academiei Române la 27 ianuarie 1928. Este vorba de cuvântări și discursuri rostite de Mihail Kogălniceanu, Vasile Boerescu, C. A. Rosetti, Barbu Catargiu; depeșe, scrisori de felicitare, scrisori confidențiale, telegrame și memorii adresate domnitorului; protestul adresat de Alexandru Ioan Cuza Puterilor Suzerană și Garante în decembrie 1861; memorii explicative ale lui Cuza adresate atașailor săi diplomatici; scrisori adresate de Cuza Împăratului Napoleon al III-lea al Franței (1865 și 1867); rezumatul convorbirii cu ambasadorul Franței la Viena, în 1868; răspunsul lui Cuza dat Parlamentului României în 1870; corespondența cu Domnitorul Carol I al României (1867-1870); corespondența cu Vasile Alecsandri și cu avocatul Petre Grădișteanu ș.a. Acestor două excelente capitole documentare („Mesaje și Proclamații” și „Alte documente din epoca Unirii”) le sunt alăturate, sub titlul „In memoriam”, articole și texte ale unor personalități marcante ale României sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX — Dimitrie Bolintineanu, Mihai Eminescu, Titu Maiorescu, A. D. Xenopol, Petre Râșcanu — și cele ale unor cunoscuți istorici contemporani — C. C. Giurescu, Dan Berindei, Stelian Neagoe. Ideile recurente ale comentatorilor contemporani Domnitorului și ale celor din posteritate pe care volumul urmărește să le illustreze sunt, pe de o parte, meritele istorice ale lui Cuza și, pe de alta, „ne-dreptatea istorică” a înlăturării sale de pe tron cu puțin înaintea datei la care intenționa el însuși să lase locul unui Domnitor ereditar dintr-o casă suverană a Europei, așa cum stipula Programul național statornicit de Divanurile *ad-hoc*.

„Calitățile și defectele marelui om”, fragment din lucrarea *Cuza Vodă și oamenii săi. Memoriu istoric* (1870) a lui Dimitrie Bolintineanu, a constituit, probabil, modelul cel mai influent de prezentare a personalității lui Cuza. Bolintineanu a creionat cu farmec și delicatețe, veridic și imparțial nu doar „faptele istorice”, ci și defectele și „calitățile omului mare”. Între ele, pe aceea de a fi „destructorul casteilor și privilegiilor, centralizatorul puterilor [statului]. N-am fi în rătăcire, dându-i numele boierocton... Domnitorul Cuza nu vărsă sânge, ..., nu arestă pe nimeni, nu insultă pe nimeni; dar ucise o clasă, făcu ca boierii să rămâie ceea ce au rămas familiile de la Saint-Germain din Paris. Din nefericire, în locul clasei boierilor favoră a se forma o altă clasă de oameni ce aveau vițiurile boierilor fără calitățile lor” (p. 328).

Spre deosebire de Bolintineanu, Mihai Eminescu, în câteva dintre articolele publicate în *Timpul* între 1879 și 1882, enunțând dorința de a nu se situa în rândul „apoloștilor” ori ai „judecătorilor fostului Domnitor”, denunța în binecunoscutul său ton radical-polemic „zbârciturile negrului și criminalului monstru” [generalul Lecca] și ale tuturor conspira-

torilor („străini”, în majoritate, „plebe semistrăină” pe care el însuși „a ridicat-o din noroi”), „infamia și lașitatea” participării gărzii Palatului la răsturnarea Domnitorului, actele celor care au „întunecat momentele cele mai luminoase ale vieții poporului nostru” (p. 342), „independența reală”, „suveranitatea înăuntru, imense foloase materiale și morale Statului” (p. 340).

„Conspirația” împotriva lui Cuza este înfățișată într-un ton glacial și de Titu Maiorescu, în *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, ca fapt „greu de justificat”, dat fiind că domnitorul „era ales de națiunea din cele două Principate” și, în plus, „nu era lucru cuminte ca să arătăm Marilor Puteri, ..., că națiunea se înșelase în persoana alesului ei”. De asemenea, „modul cum s-a executat această răsturnare rămâne condamnat”, ca și maniera în care Maiorul Lecca („trădătorul”), căruia îi fusese încredințată în acea noapte garda Domnitorului țării, devenea ministru de Război — „o asemenea numire însemna nesiguranța Armatei și nesiguranța Tronului” (p. 348).

Una din ideile esențiale cuprinse în fragmentul din *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. II (1903) de A. D. Xenopol, este meritul lui Cuza în înfăptuirea unei serii de reforme sociale într-o țară în care „privilegiile și neegalitatea se înfățișau încă în toată goli-ciunea lor”. Conform Convenției de la Paris, „transformarea socială a poporului român” trebuia să vizeze desființarea privilegiilor, a boieriei, a monopolurilor, a breslelor și...îmbunătățirea soartei clasei celei mai numeroase a poporului” (p. 354), iar la această „nouă concepție civilizată a vieții de Stat contra formațiilor unui întunecat trecut” a contribuit hotărâtor „conducătorul de căpetenie al falangei răsturnătoare”, domnitorul Cuza.

O sinteză de certă valoare documentară este cuprinsă în paginile selectate din *Cuza Vodă* (1908), lucrarea lui Petre Râșcanu: situația Țărilor Române înainte și după Tratatul de la Paris din 1856, decizia Divanurilor, sistemul electoral censitar, contextul alegerilor din Moldova și deciziile Partidului Național din Moldova, rolul lui Kogălniceanu și a *Stelei Dunării*, eroarea de a-l considera pe Cuza „ilustru necunoscut” (în condițiile în care el era una dintre cele trei propuneri ale ambasadorului Franței la Constantinopol către Marele Vizir în vederea numirii noului Caimacam în Moldova, în contextul în care Prefectura de Galați era considerată cea mai importantă din Moldova și în care „pe ultima treaptă a boieriei”, „ca vornic mare”, Cuza a îmbrățișat cariera militară și a fost trecut, de Vogoride, în curs de câteva luni, prin toate gradele militare), alegerea lui Cuza, „guverna-rea [sa] cu mână fermă”, Unirea definitivă (11 Decembrie 1861), reformele, asasinarea lui Barbu Catargiu, lovitură de Stat din 2 mai 1864, „monstruoasa Coaliție”, funcționarea instituțiilor, implicarea în politica internațională și protecția lui Napoleon al III-lea, calomnia în privința rusofiliei lui Cuza și motivațiile detronării lui.

Rezumatul conferinței din 1909 a lui Nicolae Iorga „Cuza Vodă și dușmanii săi — a doua zi după detronare“ oferă o prezentare encomiastică a motivelor pentru care „Cuza Vodă a fost un om iubit“ („om frumos“, „frumusețe energică“, „vitejia lui“ pentru care a fost „iubit până la fanatism“, „popularitatea sa“), ale „urieișei popularității de care se bucură...amintirea celui dintâi Domnitor al României Unite“, ca și cele pentru care a fost „sacrificat fără un tremur de înduioșare, fără nici cel mai mic semn de părere de rău“ de cei „care-l aplaudaseră de atâtea ori“ și care proclamau prin înlăturarea sa „sfârșitul suferințelor noastre celor mari“ (Dimitrie Ghica), ale campaniilor de presă „conspiraționiste“, îndeosebi în ziare împotriva cărora domnitorul luase măsuri. Tonul textului lui Iorga este consonant cu cel al lui Bolliac: 11 februarie înseamnă că „s-a comis gonirea persoanei providențiale care n-a trăit decât șapte ani împliniți“ (p. 413).

În registrul unei evaluări mai recente, focalizată asupra „operei de mari proporții, una dintre cele mai mari din istoria poporului român“, realizată de Constantin C. Giurescu în *Viața și opera lui Cuza Vodă* (2000) și în „Cuza Vodă — personalitate europeană“ (în *Magazin istoric*, 1973), Unirea, secularizarea averilor mănăstirești, dreptul lărgit de vot, desființarea clăcii și împrăștierea țăranilor sunt considerate „reprezentative pentru aspirațiile societății noastre, pentru ceea ce a dorit și a realizat poporul român în vremea sa“ (p. 419), după cum „formarea unui cadru modern al Statului prin legi speciale privind organizarea judiciară, militară, administrativă și culturală — toate deziderate ale revoluționarilor din 1848, din rândurile cărora a făcut el însuși parte“, face din Cuza un „remarcabil — aș îndrăzni să spun un admirabil — exponent al simțului politic românesc“ (p. 423). În aceeași apreciere, Cuza poate fi pus alături de *Cavour*, în spațiul european, și de *Abraham Lincoln*, în cel al Americii, întrucât a împărtășit împreună cu ei exigența unității politice a națiunii lor, concepțiile înaintate ale vremii lor și calea progresului social.

În *Portrete istorice* (2000), într-o manieră de abordare tehnică, analoagă celor din știința politică, academicianul Dan Berindei leagă numele lui *Alexandru Ioan Cuza* în mod „indestructibil de vastă și complicata operă de organizare a Statului român modern, operă comportând schimbarea structurilor învechite ale administrației publice, legislației, armatei, învățământului — prin structuri noi și, element deosebit de important, unitare“ (p. 427). Ca atare, și-rul de reforme inițiate de Domnitor este analizat prin prisma aportului la constituirea bazelor moderne ale Statului național român și ale întregii vieți publice. Procesul puternic de înnoire este pus în evidență în sfera egalității în fața legilor și a impozitelor, desființării privilegiilor, îmbunătățirii și modernizării aparatului judiciar, organizării serviciilor de statistică, legii recrutării (prin care obligațiile militare erau generalizate), reorganizării serviciilor de lucrări publice,

reformei fiscale, reorganizării departamentelor, constituirii Consiliului superior al instrucțiunii publice, redactării unui regulament de navigație, organizării corpului de ingineri civili, legii electorale și legii rurale — prin care participarea la viața publică era deschisă și altor categorii decât cele ale moșierimii și burgheziei și sunt înlăturate relațiile feudale din agricultură. Calitatea demersurilor în sfera relațiilor externe este exprimată prin eforturile sistematice de dobândire a independenței Principatelor Române și de realizare a Statului național.

Contribuțiile editorului ca autor cuprinse în acest volum acoperă două importante probleme. Un studiu cuprinzător, publicat în *Istoria unirii românilor* (vol. II, 1993), este dedicat problemei sustragerii unei părți a arhivei personale a Domnitorului și a sechestrării sale timp de 62 de ani „de către Brătieni și Hohenzollerni“, predării ei către Biblioteca Academiei Române, dar și portretului autorului acestei sustrageri, adversarul direct al lui Cuza și vărul Doamnei Maria, fostul secretar personal al Domnitorului, Dimitrie A. Sturza. Studiul cuprinde o minuțioasă trecere în revistă a demersurilor laborioase, dar eșuate, ale colonelului Pisoschi, fostul aghiotant al lui Cuza, pe lângă Guvernul român și Domnitorul Carol I, precum și referiri la corespondența dintre fostul Domnitor și cel în funcție, inclusiv la invitația adresată de Carol I lui Cuza de a se întorce în țară. O atenție specială este acordată autorilor care au publicat lucrări de referință în țară și străinătate prin valorificarea arhivei existente în Biblioteca Academiei Române.

Impresionantul volum dedicat Domnitorului Alexandru Ioan Cuza se încheie prin cea de-a doua contribuție datorată istoricului Stelian Neage sub titlul „Cuza Vodă — precursor al Marii Uniri“. Denumirea și tema studiului explică, de altfel, titlul întregii lucrări și miza ei aniversară: contribuția lui Cuza la Mica Unire și la pregătirea Marii Uniri a Principatelor Române („întregirea tinerei României“) și dobândirea independenței absolute. Studiul are meritul de a realiza cu acurție o reconstituire a contextului internațional favorabil tendinței de unitate statală „după naționalitate“, a luptei „trinității popoarelor revoluționare (poloni-unguri-italieni)“ și „gherilei garibaldiene“ manifeste în Europa. În sfera politicii externe este subliniată deosebita preocupare a lui Cuza pentru dobândirea de drepturi naționale și politice pentru românii din Transilvania („rezolvarea problemei națiunii române din Transilvania“), pentru „readucerea la matca română“ a teritoriilor Deltei Dunării (insulele din delta Vâlcovului și teritoriul de pe brațul Chiliei) trecute în suveranitatea Turciei și de sprijinire materială și simbolică a românilor din Imperiul Habsburgic, fie pe calea intenselor demersuri diplomatice, fie pe cea a tratatelor cu revoluționarii și complotiștii unguri, polonezi și italieni, fie pe calea „unor dovezi a sentimentelor către Curtea Suzerană“ („înlesniri bănești“, de fapt „răscumpărări pur și simplu“, dată fiind „eterna foame bănească a Imperiului otoman“). Studiul ilustrează exemplar că, în ciuda eșecurilor,

eforturile repetate ale diplomației inspirate de Cuza tindeau să realizeze cele mai importante proiecte politice ale românilor.

Prin caracterul său deopotrivă documentar și de interpretare-evaluare politică, instituțională, civilizațională, diplomatică, psihologic-personală această

amplă lucrare constituie, desigur, un eveniment în peisajul lucrărilor de profil. Ținuta studiilor, minuțiozitatea argumentelor, nu în ultimul rând limbajul plastic, ușor arhaizat, pe alocuri poetic, în rezonanță timpului pe care îl evocă, fac din această carte editată în excelențele condiții grafice o bucurie intelectuală.

Gabriela Tănăsescu

Jeanette Bougrab

Les discriminations positives, Dalloz, 2007, 179 p.

La editura Dalloz apare în anul 2007, în colecția *A savoir*, îndrumată de Evélyne Pisier și Olivier Duhamel, cartea *Les discriminations positives*, de Jeanette Bougrab. Este vorba de o culegere selectivă de câteva texte de lege — americane, franceze, indiene, europene, din Africa de Sud — care ilustrează preocuparea factorului politic de a lupta împotriva discriminărilor de orice fel: pe considerente religioase, etnice, sexuale, de handicap etc.

În studiul care prefătează și argumentează justetea interesului acordat textelor ce fac obiectul selecției, autoarea ne propune o discuție în jurul unei teme care a constituit o axă primordială a gândirii filosofice și politice: chestiunea egalității. Plecând de la realitatea a două societăți moderne — cea americană și cea franceză — în care inegalitățile persistă și sunt recunoscute și asumate, autoarea se întreabă în fel astfel de inegalități pot fi rezolvate, în ce fel instrumentul pe care îl reprezintă legea acționează pentru a le corecta, care este filosofia și voința politică ce se află în spatele unor astfel de legi și, nu în cele din urmă, care sunt limitele și efectele perverse ale acestor acțiuni. Discriminările pozitive nu sunt altceva decât veriga ce închide circuitul care începe cu problema egalității, trece prin constatarea inegalităților sau discriminărilor de fapt, apoi prin măsurile menite a le corecta, dar la capătul acestei bucle se află: „Instaurarea inegalităților pentru a restaura egalitatea, iată care ar putea fi formula ce rezumă filosofia discriminărilor pozitive“ (p. 1). Iar dincolo de o poziție pro sau contra discriminărilor pozitive, atenția trebuie să se aplece asupra tuturor actorilor pe care aceștea din urmă în antrenează: indivizii care sunt destinatarii tratamentelor preferențiale; indivizii pe care aceste tratamente nu îi vizează dar nici nu îi afectează direct; indivizii pe seama cărora se aplică aceste tratamente preferențiale și care sunt direct prejudiciați (p. 18).

Paralela între cele două societăți are ca punct de plecare interesul recent al societății franceze pentru modelul american de politică socială antidiscriminare, iar autoarea se întreabă cu privire la viabilitatea transferului modelului american — cu adaptările de rigoare — în Franța, în condițiile în care modelul

francez pare să-și fi atins limitele — *la panne de l'ascenseur social*. Simpla epuizare a modelului francez este oare îndeajuns pentru a justifica aplicarea unui model extern? Răspunsul la această întrebare este negativ, dar înainte de a-și exprima punctul propriu de vedere autoarea analizează politica *affirmative action* în Statele Unite, a cărei origine și al cărei fundament vor constitui un argument forte în favoarea concluziei sale.

Astfel, în Statele Unite, pornind de la abolirea sclaviei și de la principiul protecției egale asigurate de lege, se instaurează începând cu 1880 un sistem de segregare rasială îmbrățișat de Curtea Supremă Americană, sistem care avea ca bază o concepție despre națiune văzută ca sumă de grupuri sociale între care trebuie să se instaureze un echilibru social: dreptul american consideră „principiul egalității ... în termeni de paritate statistică între grupuri și nu între indivizi“ (p. 7). Autoarea exemplifică instituționalizarea segregăției rasiale în școli, pe piața muncii, în viața de zi cu zi mergând până la interzicerea relațiilor sexuale și a căsătoriilor mixte. Anii '50 reprezintă momentul de cotitură pornind de la care *affirmative action* — adică trecerea de la nondiscriminare la nondiscriminare activă — debutează cu prima sa fază, numită de autoare faza de „sistem clasic de luptă împotriva discriminărilor“ (p. 6). Pe măsură ce chestiunea discriminărilor căpăta amploare în epocă, deciziile judecătorilor și activitățile unor comisii specifice ce abordau pe segmente problematica discriminărilor — spre exemplu *Equal Employment Opportunity Commission* — determină, la jumătatea anilor '60, trecerea progresivă la a doua fază, cea a tratamentelor preferențiale. Aceștea din urmă se constituie ca un răspuns vizavi de realitatea unei „mobilități sociale ce nu presupune pur și simplu eliminarea barierelor înălțate de prejudecățile rasiste sau sexiste“, stare de fapt ce a determinat puterea politică să considere că „egalitatea nu poate fi atinsă doar prin funcționarea meritocratică și transparentă a pieței“ (p. 12). Din 1965, putem vorbi de faza a doua a *affirmative action*, care reliefează și mai pregnant faptul că în Statele Unite discriminarea nu este abordată în lumina unui comportament individual, ci ca fenomen

structural al societății americane. Astfel, autoarea arată spre exemplu în ce fel diferite instrumente legale instituiau obligativitatea de a angaja persoane de culoare, ca o condiție pentru ca firmele respective să poată încheia contracte publice federale. A treia fază a *affirmative action*, moment de interogare și de punere în cauză a acestei politici sociale, debutează în 1995, iar contestarea modelului vine atât din direcția Curții Supreme, cât și de la poporul american (p. 12-13). Autoarea se oprește asupra câtorva exemple care pun în lumină efectele nedorite ale acestui mecanism. *Affirmative action* a servit în cele din urmă acelei părti de populație de culoare dinamică și educată, ce dispunea oricum de mijloace pentru a obține un tratament egal din partea omologilor albi. Ca atare, un criteriu neutru, economic și social, eliberat de considerentul rasial sau etnic, ar fi mai potrivit pentru ca măsurile sociale să atingă exact segmentul afectat de excluderea socială.

Apoi, faptul că diferite legislații au impus cote de reprezentare a populației de culoare în diferite sectoare – educație sau piața muncii – a făcut ca un cetățean de culoare care obține un post de muncă conform unui text de lege să fie suspectat de a fi obținut postul respectiv nu din considerente profesionale ci preponderent în baza legii respective (p. 30-32).

În Franța, interesul față de *affirmative action* vine exact în perioada în care modelul este pus sub semnul întrebării în Statele Unite. Chiar dacă persistența inegalităților de sorginte etnică și rasială, precum și blocajul sistemului francez de redistribuire a averii legitimează preocuparea pentru un nou model, autoarea invocă ca argument în defavoarea preluării modelului american diferența esențială între națiunea americană concepută ca sumă a grupurilor sociale și cea franceză, în cazul căreia ideologia republicană afirmă că poporul francez este unul și indivizibil, iar egalitatea se referă la indivizii ce compun națiunea și nu la grupuri sociale, oricare ar fi criteriul lor de constituire. Singurele cazuri în Franța în care dreptul se adresează unor grupuri și nu unor indivizi sunt cel al femeilor și cel al persoanelor cu handicap. Din această diferență, autoarea extrage alte argumente în favoarea opiniei sale: faptul în Franța cetățenii nu trebuie, spre deosebire de Statele Unite, să își declare cu ocazia recensământului apartenența la un grup; faptul că nu a existat în Franța metropolitană o politică de segregare rasială ca în Statele Unite. Aceste argumente legate de specificul societății franceze în raport cu cea americană sunt dublate de argumente ce derivă tocmai din limitele și efectele perverse ale *affirmative action* chiar în țara sa de origine.

Ruxandra Luca

Sylvain Kahn

Geopolitica Uniunii Europene, traducere de Gabriela Șiclovian, Chișinău, Editura Cartier, 2008, 176 p.

Sylvain Kahn, profesor și cercetător la Institutul de Științe Politice din Paris, își propune în lucrarea de față să clarifice „ce este” și „ce nu este” construcția europeană și ce reprezintă UE în cadrul sistemului relațiilor internaționale actuale. „Cel mai adesea, construcția europeană este prezentată ca o necesitate, o fatalitate sau un proces mecanic” (p. 7). În demersul său, autorul arată în ce măsură și în ce fel construcția europeană reprezintă un proiect geopolitic bazat pe asocierea mai întâi economică și mai apoi politică între state suverane, încercând astfel să combată reprezentarea potrivit căreia UE a devenit astăzi o organizație „asexuată, transcendentă și autogenerată” (p. 7).

În cele patru părți ale volumului (apărut în Franța în 2007) autorul analizează funcționarea sistemului comunitar european care reflectă caracterul său unic în spațiul și în istoria lumii. În prima parte, intitulată *Mutualizarea independențelor naționale, un proiect geopolitic împărțit*, autorul realizează o istorie a tratatelor internaționale ale Europei, care reprezintă fundamentul juridic al construcției europene: de la Tratatul din Westfalia (1648) la proiectul CECO (din 1950) care a însemnat debutul construcției europene, Comunitatea Europeană de Apărare (CEA), Tratatul

de la Roma (1957) care au instituit CEEA și Euratom, Actul Unic European (1986), la Tratatul de la Maastricht (1991), urmate de Tratatul de la Amsterdam (1996) și Nisa (2001) și, în fine, Tratatul Constituțional în curs de ratificare. Toate acestea reflectă faptul că statele europene au o lungă tradiție a tratatelor internaționale.

Pentru a se ridica după un război distrugător și pentru „a evita altele”, viitoarea UE a avut nevoie pentru început de două tratate — CECO, ratificat și aplicat, și CEA, eşuat prin neratificare de către francezi, care au trasat un fel de linie de despărțire între ceea ce putea și ceea ce nu putea fi construcția europeană: ceea ce putea să-și asume în numele interesului național al fiecărui stat și ceea ce nu trebuia să-și asume — și să rămână un ideal european.

În cea de-a doua parte, *O construcție europeană, trei proiecte, două puteri decăzute?*, autorul evidențiază faptul că evoluția proiectului european a depins în mare măsură de existența unui *leadership* european care a impulsionat această construcție. Capitolele care urmează relevă forța mobilizatoare și condițiile în care s-au afirmat cele mai importante state membre (Franța, Germania și Marea Britanie). Acestea și-au impus propriile viziuni asupra construcției

europene. Tandemul franco-german (denumit și „motorul” construcției europene) apare ca un element determinant pentru orice aprofundare a acestei construcții. Construcția europeană a fost dominată în special de viziunea și influența franceză. Franța, remarcă autorul, „a fost încă de la începutul anilor ‘50 pivotul și centrul de greutate al construcției europene, din rațiuni circumstanțiale, și nu structurale” (p. 54). Poziția centrală pe care a ocupat-o Franța în cadrul construcției europene a fost legată de trei împrejurări istorice: Germania era divizată iar RFG s-a angajat de partea ei; Franța era o putere militară și dispunea de armament nuclear în timpul războiului rece, iar o altă mare putere, Regatul Unit, ezita să se alăture proiectului european. După dispariția cortinei de fier tenta franceză a construcției europene începe să pălească, iar lungul moment al „Europei franceze” s-a încheiat odată cu criza din Irak din 2003 (moment în care liderii francezi apărători ai multilateralismului și ai păcii au respins intenția administrației Bush de invadare a Irakului) și cu „nu”-ul referendumului francez asupra Constituției europene.

Afirmarea unei „Europe engleze” s-a făcut simțită după ascensiunea la putere a noului Partid Laburist al lui T. Blair (1997), iar noile state membre ale UE se simțeau mai degrabă în rezonanță cu viziunea promovată și dezvoltată de liderii britanici. Viziunea britanică asupra Europei se sprijină pe două principii fundamentale ale culturii politice britanice — anume liberalismul politic tradițional și atașamentul față de politica externă a Statelor Unite — și pe o constantă a diplomației sale — „o politică preocupată de echilibrul de forțe și de armonia dintre națiuni” (p. 60). Cu scopul de a-și conserva suveranitatea și tradițiile lor politice, britanicii au avansat revendicări și metode opuse, încercând să limiteze tot ceea ce ar fi putut conduce la apariția unui guvern european, lăsând să se înțeleagă că Marea Britanie ar dori „o extindere fără limite pentru a face Europa neguvernabilă” sau „o UE în forma unei mari piețe, fără preocupări politice” (p. 67). Acțiunile și declarațiile lui T. Blair din perioada când a deținut președinția UE (al doilea semestru al anului 2005) au demonstrat că „este încă tributari unui egoism național, prea reticent, în a acorda încredere metodei comunitare și solidarității europene pentru a le pune în practică” (p. 72). În ciuda concepțiilor sale originale de a privi Europa atât din interior cât și din exterior, Marea Britanie a lăsat să se risipească capitalul politic de încredere europeană pe care îl acumulase, făcând loc altui lider, care s-a dovedit a fi cel german.

Ridiculizată în timpul războiului rece cu calificativul „gigant economic și pitic politic”, Germania începe să capete din ce în mai mult credit politic în cadrul ansamblului european, imediat după reunificarea Germaniei în 1990. Alegerile câștigate în 1998 și 2002 de aceeași coaliție politică care a însemnat și o schimbare de generație (generația Germaniei reunificate) în sânul clasei conducătoare a dus o politică ce a propulsat Germania în poziția de a-și valorifica

punctele de vedere și a se afirma ca lider. Momentul german începe în primul semestru al anului 2007, când Germania deține președinția UE.

Dinamica extinderilor: goană înainte sau proiect kantian? se intitulează cea de-a treia parte a acestei lucrări, în care autorul interpretează impactul extinderilor asupra proiectului european și ridică problema finalității acestui proiect. Autorul avansează ipoteza că „funcția și logica extinderilor în cadrul construcției europene fac din aceasta un proiect geopolitic de inspirație kantiană” (p. 98). Spiritul construcției europene se regăsește în celebra lucrare a lui I. Kant din 1795, *Spre pacea eternă*, în care autorul explorează condițiile realizării „păcii eterne”. „Pacea eternă nu este nici tratat, nici stat mondial, este proiectul unei societăți de națiuni libere, fiecare dintre ele respectând autonomia tuturor celorlalte, într-o alianță pacifistă” (p. 100).

Pornind de la premisa că proiectul comunitar european s-a întemeiat inițial pe dubla teamă ca trecutul să nu fie resuscitat și pe extinderea comunismului, autorul explică astfel de ce proiectul european este deschis tuturor țărilor care aleg acest mod de relații internaționale și de vecinătate, model care își propune tocmai să mențină solidaritatea europeană și să eludeze orice posibilitate de conflict. Proiectul european este astăzi mai mult un proiect geopolitic decât un proiect subsumat geografiei fizice, pentru că el acceptă orice stat care îndeplinește criteriile și acceptă extinderea zonei de pace și stabilitate. „Extinderea nu este o operă de caritate, dar nici un proiect mercantil” (p. 95) afirmă autorul. „Nici unul dintre tratatele de bază nu a atribuit vreodată comunității statelor membre ale construcției europene vreo limită geografică, nu a stabilit o hartă, nu a trasat o frontieră. Niciun tratat nu stabilește și nu delimitează teritoriul virtual al UE. (...) Tocmai în acest cadru — explică autorul — își găsesc loc diferitele extinderi care jalonează istoria construcției europene, precum și chestiunea limitelor acesteia” (p. 104).

Evaluând retrospectiv cele patru extinderi din istoria CE/UE, S. Kahn remarcă faptul că extinderea UE nu a condus la diluarea construcției europene, ci a făcut și mai complexă funcționarea comunității și „voința” europeană „de a trăi împreună” (p. 96). În privința finalității proiectului european, dacă ne revendicăm de la sursa kantiană, răspunsul ar fi că finalitatea acestuia este însăși această alianță pacifistă. Extinderea „alianței pacifiste” este mai importantă decât identitatea europeană teritorializată. „Identitatea europeană nu reprezintă un teritoriu, ci un proiect, o viziune asupra lumii, o lume a păcii” (p. 119). Europa se acceptă deci ca proiect politic fără frontiere. Dar problema candidaturii Turciei suscită divergențe în cadrul UE chiar dacă există un interes strategic pentru a o integra proiectului comunitar. Aderarea Turciei este legată tocmai de definirea esenței sau a naturii construcției europene. „Europeniștii” autentici manifestă precauții față de aderarea Turciei — fie se tem că Turcia va aduce în sânul UE conflicte, fie esti-

mează că numai țările de cultură „creștină” ar putea lua parte la construcția europeană. Rezultă că ei nu cred în caracterul universal al proiectului european și în valorile sale și consideră că o continuare a extinderilor este un obstacol în sine pentru aprofundarea construcției europene.

Ultima parte, *Lumea în viziunea UE*, abordează dimensiunea de politică externă a UE și afirmarea sa ca actor internațional. În urma evenimentelor care au apărut după sfârșitul războiului rece în sânul Europei, în special războaiele din Balcani, când UE s-a dovedit neputincioasă și inefficientă, liderii europeni au înțeles că trebuie să depășească pacifismul caracteristic și să propună în ultimă instanță forța ca opțiune utilă pentru a putea interveni militar și civil pe continent. Dotându-și comunitatea cu competențe noi, prin înființarea politicii externe și de securitate comună în cadrul căreia a dezvoltat o politică europeană de apărare, UE s-a impus ca *putere militară alternativă* în cadrul misiunilor desfășurate de NATO în zona Balcanilor.

Mai mult decât atât, autorul sugerează că UE este pe cale să inventeze o *alternativă la putere* datorită capacității de a-și transfera competențele de rezol-

vare a conflictelor și de pacificare și în afara continentului. Comparativ cu SUA, autorul apreciază că intervenția și angajarea statelor membre ale UE în conflictele de pe alte continente, apreciată în mod cuantificat și global, este semnificativă, depășind Statele Unite. Influența UE în spațiul mondial este în creștere, iar aceasta se datorează și stabilirii de relații comerciale în aproape toate regiunile lumii, cărora li se adaugă relațiile bilaterale.

În final, autorul abordează și relația dintre UE și Federația Rusă, relație destul de tensionată din cauza ciocnirii între cele două proiecte geopolitice din Europa, în care viziunea pacifistă asupra relațiilor internaționale dezvoltate de UE se lovește de interesele și sfera de influență a Moscovei.

Mesajul cărții, așadar, este acela că din perspectivă europeană este mai dificil de pronosticat ce fel de evoluție va avea UE — de extindere și aprofundare sau de stagnare, dar văzută din exteriorul Europei, UE funcționează și este unită. Percepția asupra UE în planul relațiilor internaționale este aceea a unei politici, sau chiar a unui model, a cărui influență asupra mersului lumii este în creștere și face ca europenii să se afle în avangarda spațiului mondial.

Sanda Cincă

Bart Cammaerts

Internet-mediated participation beyond the nation state, Manchester and New York, Manchester University Press, 2008, 266p.

Volumul intitulat *Internet-mediated participation beyond the nation state* aduce în atenție un subiect de mare interes cu privire la democrațiile contemporane. Lucrarea este în întregime o ilustrare a împletirii dintre comunicare și participare, care sunt cele două fațete ale aceleiași acțiuni politice. Ambele reprezintă o înaltă îngrădire în promovarea substanțială a democrației. Ideea declanșatoare este că decizia democratică poate fi acum revitalizată deoarece toți susținătorii îngrădirilor din societate au o „voce” care poate fi auzită datorită puterii de răspândire a noilor mijloace de presă și internetului și, astfel, înfruntăm o deplasare radicală a puterii care merită investigarea.

Cartea este structurată în două părți: „Perspective teoretice” și „Analize empirice”. Convinsă că nimic nu este mai practic decât o teorie bună (Lewis) voi încerca să subliniez prima parte. Astfel, prima secțiune a cărții pornește de la „Teoretizarea noțiunii de *multi-stakeholderism*”, un capitol care analizează acest concept, de *multi-stakeholderism*, ce poate fi tradus prin „multiplicarea acționarilor” (iar acum acționarii nu mai sunt doar oameni de afaceri sau politicieni, ci și ONG-uri, grupuri de cetățeni mai puțin organizate sau cetățeni activi și cu simț civic — un fel de oameni ale căror acțiuni sunt expresia a ceea ce se petrece în societate, afacerile publice fiind „afacerea”

lor). Acest termen a fost la început utilizat în politicile internaționale cu referire la participarea crescută în procesele politice a actorilor nonstatali din spatele statelor națiune. Acum, acest concept este aplicat în contexte naționale, regionale și chiar locale, iar autorul vorbește chiar de un „discurs *multi-stakeholder*” (p. 13) care implică unele presupuneri ce arată un deficit de perspective teoretice la care se referă conceptul. Aceste presupuneri leagă dificultățile asociate cu deliberarea din sfera și consensul public, perspectiva teoretică a participării semnificative, impulsul de a defini puterea atât încât și în afara lor procesele de decizie suprapuse, împreună cu subiecte cum ar fi includerea și excluderea cetățenilor etc. de tensiunile dintre democrația centralizată și descentralizată. „Pentru ca termenul *multi-stakeholderism* să aibă vreun sens trebuie să fie clare natura relațiilor termenului cu reprezentantul încă dominant, statul centralizat și logica centralizată la nivel internațional. Mai mult, focalizarea consensuală implicată de către *multi-stakeholderism* necesită o articulare mai precisă” (p. 23), iar acestea, în opinia mea, trebuie corelate cu noțiunea de deliberare și cu procesele de cuprindere care definesc logica vieții democratice. Acest tip de discurs se întemeiază pe presupuneri foarte discutabile ale participanților mai puțin egali în procesele de comunicare, accesul liber la procesul de deli-

berare centrat pe bunul simț al rezonabilului, care este activ, interesat și deschis noilor vizualizări și cetățenilor cunoscători pentru care puterea argumentului este mai importantă decât programul lor sau decât mândria lor de protagoniști ai discursului. În acest punct devine evident că tipul de participare la nucleul noțiunii de *multi-stakeholderism* se bazează, pe de o parte, pe posibilitatea de apariție în sfera publică a lui Habermas și, pe de altă parte, pe perspectiva lui Locke asupra naturii politice a ființei umane.

Din anii '70 a fost introdusă în dezbateri o foarte importantă distincție între accesul și participarea la/in media. Luarea deciziei și participarea sunt percepute într-o relație strictă (p. 25-30). Obținerea unei participări complete este acum evaluată ca în perspectiva formulată în 1970 de către Carol Pateman: participarea este „puterea egală în determinarea rezultatelor”. De atunci, au fost depășite noțiuni ca „pseudoparticiparea” (Verba, 1961), „nonparticiparea” (Arnstein, 1969) sau „participarea manipulativă” (Strauss, 1998). Dezvoltările conceptului de participare în literatura de specialitate (R. Heeks, 1999) au fost aduse în relație cu anumite tipuri de participare: participarea superficială (sus-jos și retorică), participarea inechitabilă (deciziile luate numai de către cei aflați la putere și/sau capabili de a se impune mai bine în public), participarea obică (în mod similar cu participarea inechitabilă, participarea și decizia sunt polarizate în favoarea celor mai puternici și impunători), participarea noncomunicativă (datorată unei reticente sau inabilități de comunicare date fiind diferențele culturale, părerile despre lume sau limbaj în fața întârzierilor, neînțelegerilor și proiectului sau implementării necorespunzătoare) și participarea de îmbunătățire a carierei (procese de participare reflectă mai degrabă agendele personale ale câtorva cadre puternice mai degrabă decât necesitățile concrete ale organizației).

Astfel, puterea și participarea sunt, de asemenea, văzute într-o relație strictă. Participarea este un motor ideal de interacțiune între participanți. În prezent, participanții nu sunt considerați numai a fi animați de dorința de a participa, ci, de asemenea, pentru că așa se cuvine, așa se așteaptă de la ei. Actorii sociali și politici ai societăților contemporane au datoria de a încerca să-și realizeze propriile programe cunoscând necesitatea de a înțelege modelele conflictuale și modelele consensuale ale puterii ca în lucrările lui Giddens (1984) și M. Haugaard (1997), dar nu pentru a cădea sub o putere restrictivă și nu pentru a îmbrățișa exclusiv puterea de a rezista. Această perspectivă este identificată și prin remarcă lui Foucault: „Doar abilitatea de a citi și scrie și comunica în mod liber dă cetățenilor puterea care îi protejează de puterile altor state, abilitatea de a supraveghea, a invadea izolarea cetățenilor, aceasta dă statului puterea de a încurca, constrânge și controla cetățenii. Populațiile needucate nu pot hotărî pentru ele însele, dar tiranii pot controla chiar și populațiile educate, date fiind mijloacele de supraveghere sofisticate” (Foucault, *Discipline and Punish*, 1979, p. 290).

Din această perspectivă, întrebarea „Pe cine reprezentați?” câștigă atât substanță cât și complexitate. Societatea civilă poate fi, la fel de bine, un acționar tip *stakeholder* în această privință (în opinia mea, inclusiv piața în definiția societății civile pentru a discuta mai realist aspecte cum ar fi accesul, participarea, programele, includerea și excluderea). În această lumină, conceptul de *multi-stakeholder* este definit în relație cu un individ care este un cunoscător rezonabil, activ, lucid și cu multe interese în interacțiunea socială și politică într-o societate „de naștere și/sau rezidență” și dincolo de aceasta. Conceptul de *multi-stakeholderism* pune în evidență conceptul de participare numai în relație cu o noțiune mult mai complexă (optimistă) și generală de cetățenie, înscrisă într-o discuție mai largă despre constructivism și teorie critică. Pe scurt, cetățeanul trebuie să fie un „agent de acțiune rațional, care își decide singur orientările și care este informat (cunoscător)” (M. Gergen și K.J. Gergen, 2003), în paradigma de putere productivă dezvoltată de lucrările lui Foucault despre discurs, putere, rezistență și adevăr sau de ideile dialectice despre control ale lui Giddens și de perspectiva ignorată asupra cunoașterii relaționată cu tipul generic de liberal-ironist al individului propus de către R. Rorty în *Contingency, Irony and Solidarity* (1989) precum și pe feminism (și) poststructuralism.

Constructivismul social indică spre importanța identității în formarea participanților, spre importanța discursului și socializarea și învățarea proceselor. Este oferit astfel un punct de vedere mai bun asupra unei lumi și asupra unei puteri multicentru, un cadru teoretic de interpretare mai largă a *multi-stakeholderism*-ului din spatele statului național.

În al doilea capitol al primei părți, „Internetul și democrația”, internetul este apărut ca o structură de oportunitate politică (P. Eisinger, 1973, S. Tarrow, 1994), urmând un concept de putere nu numai productivă, dar și dinamică, după cum face Giddens. Argumentul pornește de la un acces mai ușor la documentele politice și de la o transparență crescută declanșată de către utilizarea internetului. Este favorită, de asemenea, includerea în rețea și distribuția de discursuri alternative, anti-hegemonice. Pe de altă parte, în timp ce internetul creează cetățeni *offline*, există un argument la fel de bun care, spre deosebire, poate fi întotdeauna ignorat mai ușor de către lumea *offline*. Totuși, realizarea de campanii pe internet, *e-campaigning*, este mereu recepționată ca un instrument puternic în comunicarea strategică aducând în față conceptul de campanie permanentă. Guvernarea și votarea electronică, *e-governing* și *e-voting*, sunt încă captive în mod pragmatic la un nivel retoric. Consultarea în spațiul virtual, *e-consultation*, poate apărea ca un proces de luare a deciziilor descentralizat, ațintit pe acomodarea cetățenilor care se înscriu în profilul unui *multi-stakeholder* într-un consens larg. În fine, protestele pe internet, *e-protest*, *forumurile* și *listele de mail* sunt promisiunea pentru apariția unei societăți civile *e-civil*. Numai următoarea decadă

poate evalua speranța că internetul, ca un instrument dător de putere pentru un acces și o participare mai bună și o „voce” mai impunătoare și mai influentă. Timpul se grăbește.

A doua parte a cărții este dedicată analizei empirice. În ceea ce privește procesele tip *multi-stakeholder* globale și europene (Capitolul 3), acestea sunt investigate în relație cu participanții și activitățile societății civile cu intenția de a răspunde la trei întrebări importante: Cum sunt implementate discursurile participative (multi-stakeholder) ale organizațiilor internaționale (UN, EU)?; Care mecanisme ale puterii/strategii de rezistență permit sau împiedică participarea? și Ce rol joacă internetul în acest context dialectic? Apoi, capitolele 4 și 5 privesc procesele puterii productive dintr-o perspectivă generativă împotriva uneia restrictive. Capitolul 4, „Puterea productivă în WSIS”, relativ la procesele puterii productive, în cazul WSIS. Summit-ul Internațional asupra Societății Informației (*World Summit on the Information Society* — WSIS) constă într-o serie de conferințe despre informație, comunicare și societatea informațională sponsorizate de către Națiunile Unite, eveniment care au avut loc în 2003 la Geneva și în 2005 în Tunisia. Pe scurt, scopul lor a fost de a adresa necesitatea imperativă de a rereționa așa-numita „împărțire digitală globală” ce separă țările bogate de cele sărace prin dezvoltarea accesului la internet în dezvoltarea lumii. Autorul pledează pentru importanța unor puncte de vedere mai serioase în aceste probleme, deopotrivă în ceea ce privește savanții academicieni și activiștii astfel încât WSIS să nu rămână un „război al cuvintelor” purtat în van, devreme ce a fost încă de la început un „război al pozițiilor”. Au existat rezultate concrete ale WSIS, constând în opoziții impunătoare față de viziunea neoliberală asupra societății de informație, considerată o dovadă a societății civile transnaționale și un exer-

cițiu de învățare care contribuie la apariția conștientizării în societatea civilă națională și actorii transnaționali de importanță din media și comunicare.

Capitolul 5, „Puterea productivă în Convenția despre Europa Viitoare”, accentuează rolul și impactul societății civile în procesul puterii de producție implicat de către această Convenție. Societatea civilă a fost consultată și ascultată, chiar dacă nu se extinde la procesele deliberative și de proiectare desfășurate aproape exclusiv de factorii politici și economici de decizie, activitate ce a furnizat dovezi în sensul că programele divergente din societatea civilă produc pasiuni, anxietăți și acestea constituie inamicul principal al unui atât de necesar discurs articulat al societății civile.

Capitolul 6, „Ce anume face diferența?”, cu sensul „Cum producem totuși necesara schimbare?”, leagă ultimile două capitole ale lucrării într-o evaluare a conceptului de *multi-stakeholderism* pus în practică. Rezultatele acestui studiu bine situat, documentat și exprimat sunt structurate în jurul unei poziții critice cu privire la implementarea discursului participativ (implicit văzut ca stâlp principal de susținere pentru procesele democratice). Apariția alternativei prin participare și discurs nuanțat și angajat de tip *multi-stakeholder* este un plus, ca acela adus de strategiile timide de rezistență, despre care se vorbește astăzi în literatura despre democrație și activism democratic din Europa Occidentală. Deocamdată, observă autorul, procesele de politică internațională prezintă doar „sclipiri” de schimbări ușoare. Ca o concluzie, a face/produce o diferență, ca un talent al scopului unor procese de politică mai inclusive și mai democratice, mai legitime în acest sens, rămâne totuși o sarcină de realizat deopotrivă acum și pe viitor, numai că nu una de adresat radical. O diferență mică dar relevantă este totuși o diferență relevantă.

Henrieta Anișoara Șerban